

УДК 327:001.83:37(477)(540)

О.І. Лукаш

*Голова Всеукраїнської асоціації індологів,
к.і.н. ст.н.с. ІСЕМВ НАН України*

Д.В. Рачек

магістр міжнародних відносин, перекладач

УКРАЇНСЬКО-ІНДІЙСЬКІ ГУМАНІТАРНІ ЗВ'ЯЗКИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

У статті розглядаються стан, проблеми та основні напрями розвитку зв'язків між Україною та Індією у гуманітарній сфері, а також дається короткий історичний огляд українсько-індійських зв'язків у сфері науки, освіти та культури.

Ключові слова: Україна, Індія, гуманітарні зв'язки, наука, освіта, культура.

Однією з найважливіших тенденцій сучасних міжнародних відносин є інтернаціоналізація, у тому числі поглиблення міжнародної співпраці у сфері науки, освіти, культури, розширення масштабів науково-технічної революції, модифікація ролі засобів масової інформації та комунікацій.

У той же час вісь міжнародних відносин поступово пересувається від так званої «біполярності» й суперництва до переваг принципів багатополюсності та міжцивілізаційних взаємовпливів. Зміни в підходах до міжнародних відносин та принципово нова роль, яку відіграють у них провідні країни Азії, в першу чергу Індія та Китай, спонукають до поглиблення співпраці з цією частиною світу.

Враховуючи геополітичні та гео економічні зміни, що відбулися у світі, та суттєве підвищення ролі «азійського вектора» в міжнародних відносинах, доцільним є дослідження

зв'язків між Україною та Індією, особливо зважаючи на те, що вони мають глибоке історичне коріння та надзвичайно яскраві приклади плідної співпраці.

В основі джерельної бази цієї роботи – міжнародні документи: двосторонні договори, угоди, протоколи, насамперед – Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Індією (17.01.1992); Угода між Урядом України та Урядом Індії про співробітництво в галузі культури, мистецтва, освіти, туризму, спорту та засобів масової інформації (27.03.1992); Договір про дружбу і співробітництво між Україною та Індією (27.03.1992) тощо [1, с. 302–306; 2, с. 441–443]. У роботі частково використані архівні матеріали та матеріали поточних архівів відповідних міністерств та відомств України та Індії, а також інформацію з відповідних сайтів Інтернет-ресурсів [3–4].

У зарубіжній науковій літературі, зокрема Індії, з даної теми є певні матеріали офіційних установ – у звітах та щорічних збірниках документів. Частково згадуються відносини Індії з Україною у контексті співпраці з країнами СНД та, зокрема, з РФ – у статистичних даних офіційних установ Індії з питань науки, освіти, культури та міжнародних відносин, а також у ряді російських монографій [5].

За два останні десятиріччя в Україні виникла й значно розвинулася історіографія з питань українсько-індійських зв'язків. Відносини у науковій, освітній та культурній сферах між Україною та Індією розглядалися здебільшого українськими дослідниками у таких наукових дослідженнях, як дисертації, монографії, наукові статті, тези й матеріали наукових конференцій. Серед них, у першу чергу, варто відзначити дослідження українських фахівців-індологів (істориків, політологів, філологів, філософів). Зокрема, роботи історика-міжнародника Ольги Лукаш – однієї з перших авторів численних наукових праць, присвячених українсько-індійським зв'язкам, голови Всеукраїнської асоціації індологів, одному з провідних ініціаторів та організаторів в Україні Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України, відповідального наукового

редактора першого в Україні збірника наукових праць з проблем індології – «Індія: давнина і сучасність» [6–7].

Значний внесок у дослідження українсько-індійських гуманітарних зв'язків було зроблено українським індологом та істориком – Кариною Рубель, яка ретельно досліджувала цю тему в ряді наукових статей та підготувала кандидатську дисертацію, що була присвячена співробітництву України та Республіки Індія у сфері науки, освіти та культури у 80–90-х роках минулого сторіччя [8].

У подальшому цю тему досліджувала у своїх наукових роботах український індолог, історик, політолог Олена Борділовська, автор кількох статей, у яких розглядалися українсько-індійські гуманітарні зв'язки. Вона також відіграла велику роль у розвитку індології в Україні завдяки багатьом підготовленим та виданим науковим роботам, у тому числі монографії, та успішно захищеної докторської дисертації з проблем еволюції зовнішньої політики Індії [9].

Відомий філолог-сходознавець, індолог та перекладач з мови гінді та урду, автор багатьох видань, присвячених Індії, дослідженню індійсько-українсько-слов'янських міфологічних, етнографічних, фольклорних, історичних та мовних зв'язків – Степан Наливайко – зробив свій вклад у вивчення та глибоке дослідження українсько-індійських історичних, філологічних, культурних контактів та взаємовпливів двох країн, а також у викладання мови гінді та поширення знань про велику індійську цивілізацію як у КНУ ім. Т. Шевченка, так і взагалі в Україні [10].

Серед провідних вчених-філософів, що успішно досліджували українсько-індійські гуманітарні зв'язки, необхідно назвати Юрія Завгороднього – філософа, індолога, автора цікавих наукових робіт, що присвячені аналізу давньоіндійських творів у перекладах видатних українських письменників і поетів й мають велику наукову цінність, завдяки важливим коментарям та приміткам; він також автор наукових досліджень з проблем давньоіндійської філософії і релігії, керівник семінару дослідників східних філософій, у рамках

якого вивчається та досліджується давньоіндійська філософія і релігія та її вплив на українську літературу, поезію, свідомість [11].

Систематизувати, доповнити, ввести в науковий обіг нові матеріали та фактичні дані, більш повно охарактеризувати напрями, специфіку та особливості розвитку українсько-індійських гуманітарних зв'язків на сучасному етапі, виявити й акцентувати увагу на найважливіших результатах, а також проблемах у розвитку цього аспекту міжнародної діяльності України – завдання й мета авторів цієї роботи.

Звертаючись до історії питання, необхідно зазначити, що відносини між нашими країнами традиційно були дружніми та характеризувалися спільністю поглядів, а історичні гуманітарні зв'язки між Україною та Індією найбільш плідно розвивалися у трьох напрямках, а саме: наука, освіта та культура.

Безсумнівно, важливу роль тут відіграла подія, що пов'язана з відкриттям у кінці XIX століття першої пароплавної лінії між Одесою та Бомбеєм, яка дала змогу налагодити та інтенсифікувати не тільки торговельні, але й наукові, освітянські та культурні зв'язки з Індією. Історична подія сталася 12 лютого 1871 р., коли з Одеси до Бомбею вирушив перший пароплав «Нахімов» [12, с. 32].

Унікальним прикладом історичних зв'язків у галузі науки є діяльність видатного українського вченого, дослідника чуми та холери Володимира Хавкіна. Саме в Індії він отримав всесвітню славу і визнання як видатний бактеріолог та епідеміолог, заклавши основу подальших гуманітарних українсько-індійських відносин. У 1893 р. В. Хавкіна було призначено державним бактеріологом індійського уряду. Наслідком його науково-дослідницької діяльності, яка тривала майже 25 років, стали тисячі врятованих життів індійців. Визнанням та живим пам'ятником діяльності В. Хавкіна в Індії стало перейменування Бомбейської бактеріологічної лабораторії (організацію та роботу якої він ініціював та очолював) на Інститут ім. В.А. Хавкіна [7].

Саме в цей час ще одного відомого українського мікробіолога та епідеміолога Данила Заболотного включають до

складу російської експедиції в Індії для вивчення епідемії чуми. Зустріч та спілкування з В. Хавкіним викликали у Заболотного зацікавлення дослідженням чуми та холери й мали свої важливі наслідки у контексті розвитку гуманітарних зв'язків двох країн.

Серед наукових напрямів, що безпосередньо пов'язані з Індією і відіграють надзвичайно важливу роль у розвитку двосторонніх гуманітарних відносин, необхідно особливо виокремити індологію. Розвиток індології в Україні було започатковано ще в першій половині ХІХ століття й особливу роль у цьому відіграв Харківський університет, де у 1830–33 рр. відомий сходознавець у галузі філології Б.А. Дорн викладав санскрит та видав першу фундаментальну працю «Про спорідненість мови слов'янської та санскритської» [13].

Іншим напрямом досліджень харківських вчених стала історія стародавньої Індії, а також література, економіка та культура. В.І. Шульц, завідувач кафедри порівняльного мовознавства, видав першу в Російській імперії книгу, присвячену граматиці санскриту (1873 р.). Значний внесок до сучасної індології зробив Д.М. Овсяннико-Куликовський – видатний літературознавець та мовознавець, який проаналізував ведійські гімни та дослідив процес становлення релігійної та суспільної свідомості стародавніх аріїв [13].

Проте, безперечно, однією з найвидатніших постатей української індології є Павло Ріттер – випускник Київського університету, відомий сходознавець, індолог, санскритолог та перекладач багатьох індійських літературних творів. У 1926 році П. Ріттер був одним із засновників Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства, в якій вельми успішно діяла Індійська секція. Унікальні переклади П. Ріттера включали гімни «Рігведи» та «Атхарваведи», фрагменти класичних епосів «Магабхарати», «Рамаяни» та багато інших [11].

Надзвичайно важливий внесок у розвиток індології був зроблений українським індологом, також випускником Київського університету, талановитим філологом, академіком Олексієм Баранниковим. Він поклав початок вивченню та дослідженню у Радянському Союзі сучасних мов Індії – гінді,

урду, маратхі, бенгалі, пенджабі, відкрив відділення з вивчення цих мов у Ленінграді та зіграв видатну роль у становленні та розвитку радянської школи індології, що, безумовно, мало вплив й на поширення індологічних знань в Україні .

Розглядаючи складний шлях розвитку індології в Україні, що відіграє надзвичайно важливу роль як провідний науковий напрям у становленні та поширенні гуманітарних відносин з Індією, необхідно відмітити таке. Через довоєнні репресії, Другу світову війну (1939– 1945) та з інших політичних причин сходознавство та індологія зокрема в Україні практично були знищені.

У повоєнні роки основні індологічні центри знаходилися в Росії, а в Україні цей науковий напрям майже не розвивався. Тільки в 60–70-і роки й особливо в кінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття в Києві та деяких інших містах України з'явилися окремі фахівці, що досліджували певні проблеми розвитку Індії.

Цей процес активізувався за часи незалежності України. Наприклад, у 90-і роки в країні було захищено, прийнято до захисту або затверджено для дослідження більше 10 дисертаційних робіт з індології, видано чимало наукових та науково-популярних публікацій. Інтерес до Індії, її історії, філософії, релігії, літератури значно поширився й серед широких верств населення країни.

Таким чином складалися об'єктивні умови відродження наукової школи індології в Україні. Наукові конференції, методологічні семінари з проблем індології, викладання мов, історії, філософії Індії у вузах України та видання наукових і популярних робіт про Індію — це важливий і необхідний етап на шляху відродження старих традицій та формування сучасної школи української індології.

Надзвичайно велику роль у цьому процесі, безсумнівно, відіграла I Всеукраїнська науково-практична конференція індологів, присвячена 50-річчю Республіки Індія (24 січня 2000 р.). Ця конференція стала своєрідним і унікальним явищем в науковому та суспільному житті України, оскільки в процесі її

підготовки та проведення було зроблено першу спробу зібрати всіх українських фахівців, котрі займаються дослідженням різноманітних напрямів індології (див. докл.: «Східний світ», 2000, № 1, с. 167—168).

Систематизація і аналіз поданих на конференцію наукових доповідей показали, що таких напрямів визначається три: 1) історія (з найдавніших часів до наших днів); 2) релігія і філософія; 3) мова і література. Цікавим є і той факт, що всі ці напрями досить рівномірно були представлені дослідниками — учасниками конференції.

Найважливішим практичним результатом конференції було створення Всеукраїнської асоціації індологів (ВУАІ), а її керівником (Головою) була обрана ініціатор створення асоціації, відомий індолог, історик, міжнародник О.І. Лукаш. Офіційне відкриття ВУАІ відбулося у червні 2000 р. за активного сприяння Посольства Республіки Індія в Україні та Надзвичайного й Повноважного посла Республіки Індія в Україні В.Б. Соні. Головна мета і завдання асоціації полягали в тому, щоб організувати та здійснити обмін думками українських учених, що досліджують різноманітні проблеми розвитку індійського суспільства зі стародавнього періоду до наших часів (систематично проводити для цього наукові конференції, семінари, консультації); сприяти розповсюдженню в Україні наукових знань та загальної інформації про Індію як одну з провідних держав сучасної Азії та світу в цілому; розпочати видання наукової індологічної літератури у вигляді збірників наукових праць, монографій, статей; підготувати кваліфіковані наукові кадри (кандидатів та докторів наук) в галузі індології. Найважливішим завданням ВУАІ ставила налагодження та поширення різноманітних гуманітарних зв'язків з Індією, насамперед у сфері науки, а також всебічне сприяння розвитку відносин у сфері освіти і культури.

За час свого існування ВУАІ доклала багато зусиль на шляху практичної реалізації окреслених завдань: було проведено багато наукових семінарів, конференцій, «круглих столів» за участі провідних українських та індійських вчених (останні

неодноразово мали можливість приїжджати в Україну для участі в цих заходах та обміну науковою інформацією та ідеями). У свою чергу, українські індологи – члени ВУАІ неодноразово відвідували Індію для участі в міжнародних конференціях, читання лекцій в індійських провідних вузах: Університеті ім. Дж. Неру, Делійському та Бомбейському університетах та в науково-дослідних інститутах, наприклад, в Індійській раді з міжнародних питань (ICWA). За ці роки співробітництва між українськими та індійськими науковцями-гуманітаріями склалися дружні творчі стосунки. На часі – розробка та підготовка спільних наукових робіт до друку: статей, матеріалів конференцій, монографій.

Але на шляху цієї великої роботи є й багато труднощів, а саме: брак спеціального фінансування, відсутність постійних спонсорів, інертна позиція керівництва більшості державних установ та науково-дослідних інститутів. Певний прорив було зроблено у 2008 р., коли за підтримки керівництва ІСЕМВ НАН України було отримано додаткове фінансування від Президії НАН України, що дозволило втілити у життя Перший українсько-індійський гуманітарний проект. Делегація українських науковців та фахівців, членів ВУАІ – представників різних наукових напрямів (історики, філологи, міжнародники, економісти, журналісти) перебувала в Індії під керівництвом Голови ВУАІ О.І. Лукаш для проведення серії наукових заходів – «круглих столів», семінарів, інтерв'ю з метою ознайомлення індійських вчених-колег із широким колом наукових індологічних досліджень в Україні, внутрішнім політичним та економічним станом нашої країни, доцільністю поширення економічних та гуманітарних відносин між двома країнами.

У рамках цього проекту ВУАІ приймала в Києві провідних індійських вчених – професорів Університету ім. Дж. Неру та Індійської ради з міжнародних питань (ICWA), ознайомила їх з основними напрямками гуманітарних наукових досліджень в Україні, надала можливість виступити з науковими доповідями в інститутах НАН України та КНУ ім. Шевченка. Такого роду заходи відіграють роль своєрідних форумів для обміну думками.

Вони створюють міцне підґрунтя для державних установ у рамках науково-дослідної бази для аналізу та прогностики міждержавних відносин.

Характеризуючи основні віхи гуманітарних відносин України й Індії у найважливішому напрямку – освіті, ми повинні, перш за все, відмітити надбання українських фахівців-індологів у сфері викладання та вивчення індійських мов, а саме гінді.

Зазначимо, що в Україні сформовано досить міцну базу для вивчення мови гінді, зокрема у Київській гімназії східних мов № 1 (що є Асоційованою школою ЮНЕСКО). З 1992 року учні гімназії мають змогу вивчати мову гінді, а з 1995 року вчителі та гімназисти проходять стажування в навчальних закладах Індії. Досить успішно мова гінді викладається у Київському міжнародному університеті, Київському університеті «Східний світ».

Солідна база для вивчення мови гінді створена в КНУ ім. Шевченка (з 1992 р.). Визначною подією у напрямку поширення та вдосконалення викладання цієї мови стало відкриття у травні 2007 року першого в Україні Центру мови гінді та індійської літератури при Інституті філології КНУ ім. Т. Шевченка. За допомогою такого центру для студентів та молодих спеціалістів відкрилися широкі можливості з вивчення та дослідження індійських мов і літератури. Директор Центру мови гінді Олена Мотріченко є автором кандидатської дисертації з проблеми функціонально-семантичних особливостей культурно-маркованої лексики мови гінді, навчального посібника «Лінгвокраїнознавство Індії» та багатьох статей з проблем мови та її вивчення.

Київський національний лінгвістичний університет також має широкі можливості для впровадження та вдосконалення освіти в галузі індійської філології. У 2007 році за сприяння Посольства Республіки Індія в Україні було започатковано вивчення мови гінді, створено Центр мови гінді та індійської культури. Про рівень гуманітарних зв'язків у сфері освіти й викладання індійської мови свідчить той факт, що офіційним

партнером факультету сходознавства цього університету є Центральний інститут мови гінді в Індії.

Співпраця у сфері освіти була і залишається одним із вагомих та усталених елементів між Україною та Індією. Ще будучи у складі СРСР, Україна брала активну участь у розвитку вищої освіти Індії. Це включало постачання методично-документальної бази для вищих навчальних закладів, підготовку висококваліфікованих фахівців, виховання кваліфікованих науково-технічних кадрів, яких так бракувало індійській економіці тих часів. Яскравим прикладом такого співробітництва було створення за проектами ЮНЕСКО низки технічних коледжів на території Індії (так званий Варангальський проект) та провідного технічного вузу Індії – Індійського технологічного інституту в Бомбеї [7].

Співпраця в галузі освіти триває і нині. Аналізуючи останню статистику, бачимо, що в 2010/11 навчальному році в Україні вищу освіту здобували більше 48 тисяч студентів із 134 країн світу. Найбільше іноземних студентів з Китаю – 6 тис., Туркменістан представлений 5,5 тис. студентів, Росія – 4 тис., Індія – 3 тис. [14]. Більшість індійських студентів сьогодні навчається в Україні за медичними спеціальностями. Тільки в Луганському державному медичному університеті на медичних спеціальностях навчається близько тисячі індійців.

Навчання іноземного студентства в Україні не тільки сприяє поширенню її міжнародного іміджу, але й приносить значні кошти до бюджету країни. Проте, слід зазначити, що існують і деякі проблеми у навчанні студентів. Перш за все, це мовна проблема та проблема адаптації до побуту, культури та традицій України. Її досить вдало протягом багатьох років вирішують підготовчі факультети, що діють при ряді провідних університетів України. З іншого боку, Посольство Індії в Україні щороку надає стипендії від Уряду Індії на безкоштовне навчання українських студентів у вищих навчальних закладах Індії за різноманітними спеціальностями та на курсах з вивчення мови гінді.

Говорячи про культурні зв'язки сьогодення, потрібно зазначити, що за сприяння Посольства Індії в Україні, «Індійської ради культурних відносин» (ICCR) та індійської громади (India Club) в Україні часто відбуваються різноманітні культурні заходи, присвячені культурі та традиціям Індії.

З української сторони в напрямі гуманітарних зв'язків значну роботу впродовж багатьох років проводить Товариство «Україна – Індія», що отримало юридичний статус ще в 1991 р. Товариство об'єднує широкій загал української громадськості й має свої відділення майже в усіх областях України. Метою діяльності Товариства є активне сприяння соціально-економічному й культурному розвитку України та Індії, розвитку та зміцненню дружби, взаєморозуміння, довіри, різнобічного співробітництва між представниками громадськості обох країн. За роки свого існування Товариство значно сприяло розширенню українсько-індійських професійних зв'язків, проводило унікальні фестивалі індійських танців, організовувало концерти, виставки, благодійні заходи, кінофестивалі, місячники, декади, тижні дружби двох країн.

Найактивніша частина Товариства – студентська та шкільна молодь, яка шукає можливості пізнати індійську культуру не абстрактно, а через власні почуття. Особливо великий інтерес серед молоді викликала й викликає танцювальна культура Індії – у багатьох містах України є клуби і студії індійського танцю. Піонерами у розвитку культури індійського танцю в Україні були полтавський центр українсько-індійської дружби «Шанті» (керівник – Світлана Грицай), київський клуб «Сарасваті» (керівник – Олена Рижей). Полтавський центр став ініціатором проведення першого Всеукраїнського фестивалю індійського танцю «Ритми радості» в 1994 р., що проводився періодично. В IX фестивалі у Києві брали участь представники не тільки України, а й восьми зарубіжних країн, він став міжнародним святом, прикладом високого рівня міжнародного гуманітарного співробітництва.

Чудові традиції розвитку індійського класичного танцю в Україні (Київ) продовжили школи «Васанта» (керівник –

Світлана Владська), школа і театр індійського танцю «Накшатра» (керівник – Анна Смірнова). Серйозність та глибина ставлення українців до індійського класичного танцю підтверджується і тим фактом, що у 2009 році у світ вийшла книга відомої виконавиці індійських класичних танців А. Смірнкової, де досліджуються їх історія та хореографічні особливості [15].

Найбільш яскравими культурними подіями останніх років були, безумовно, міжнародні фестивалі індійського класичного танцю та музики «Нріт'янджалі-2005–2006», художня виставка, присвячена видатній індійській художниці Амріті Шергіл (2009 р.), святкування Дня незалежності Індії у 2010 році на Майдані Незалежності у Києві, творчі вечори виконавців індійських класичних танців – Михайла Кривчука (першого вчителя індійських танців в Україні), Олени Рижей – керівника Всеукраїнської федерації індійських танців та багато інших.

Гідною відповіддю на виклики глобалізації повинна стати всебічна та всеохоплююча співпраця країн на шляху розвитку гуманітарного співробітництва в сфері науки, освіти, культури як об'єднуючих факторів та важливих складових соціально-економічного розвитку сучасності. Найближчою метою у відносинах між Україною та Індією повинно стати створення міцного та багатогранного партнерства, яке у перспективі може перетворитися на дієвий інструмент впливу на розвиток міжнародних відносин та взаємної підтримки у вирішенні глобальних питань.

Такого роду співпраця повинна стати наріжним каменем у побудові міцних міжцивілізаційних контактів між нашими самобутніми народами. Саме розбудова та розвиток науково-технічного потенціалу, співпраці у культурній та освітній сферах, вивчення спільної історії є необхідною передумовою для побудови мостів дружби та взаєморозуміння у ХХІ столітті. Для подальшого розвитку плідних взаємин між Україною та Індією бракує відповідної угоди про співпрацю в науковій, культурній та освітній сферах, нових міжвідомчих меморандумів, протоколів та угод. Такі кроки повинні включати програми

практичних дій, в тому числі належну координацію та фінансування програм і проектів у перспективних секторах, враховуючи реалії сьогодення.

Жваве відновлення відносин на початку першої декади ХХІ століття почало стихати, тому потрібно відновити діалог на усіх рівнях та дати поштовх до проведення наступної зустрічі міжурядової комісії та комітету з питань науково-технічного співробітництва. Цього року (17 січня 2012 р.) виповнилося 20 років з часу встановлення офіційних дипломатичних відносин між Україною та Індією. Під час візиту в листопаді 2011 року Міністра закордонних справ України Костянтина Грищенка до Індії було домовлено провести у 2012 році «Дні України в Індії» та, відповідно, «Дні Індії в Україні» в рамках святкування річниці встановлення офіційних дипломатичних відносин [4]. Такі заходи у сукупності з обміном візитами та переглядом чинної договірно-правової бази можуть суттєво сприяти та визначати взаємовигідний розвиток відносин на подальші роки.

Література

1. Зібрання чинних міжнародних договорів України: Офіційне видання / За заг. ред. А.М. Зленка. – Том 2. – Книга 1: січень-липень 1992р. – С. 76–83; Видавничий дім «Ін Юре», 2002. – 660 с.
2. Зібрання чинних міжнародних договорів України: Офіційне видання / За заг. ред. К.І. Грищенка. – Том 2. – Книга 2: серпень-грудень 1992р. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 680 с.
3. Співробітництво у галузі науки і технологій [Електронний ресурс] / Посольство України в Республіці Індія – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua/india/ua/4776.htm>
4. Новини та повідомлення МЗС України [Електронний ресурс] / МЗС України – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/news/detail/71487.htm>
5. A.S. Bhasin. India's foreign relations – 2002. Documents / Edited by A.S. Bhasin. – New Delhi: Geetika Publishers, 2007. – 1669р.
6. Н. Karlekar. Independent India: The First Fifty Years / Edited by Н. Karlekar. Indian Council for Cultural Relations. – Delhi, 1998.

- 622 p.; P.L. Dash, A.M. Nazarin. Indo-Russian diplomatic relations. Sixty years of enduring legacy / P.L. Dash, A.M. Nazarin // Delhi., 2008. – 542 p.
7. Лукаш О. Науково-технічні зв'язки СРСР з Індією (1970-1975) // Український історичний журнал, 1979, № 8.– С. 76–83; Лукаш О. Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з Індією (70 -80-ті рр.) // Український історичний журнал, 1982, №3.– С. 101–108 (у співав. С. Полюком)
8. Лукаш О. Украинская ССР в связях Советского Союза с развивающимися странами (60-80-е гг.). – Киев: Наукова думка, 1990. – 109 с.
9. Лукаш О., Рубель К. Індія // Енциклопедія української діаспори. Т. 4. Київ; Нью-Йорк; Чикаго; Мельборн, 1995.– С. 86–87; Лукаш О.І. Українсько-індійські відносини // Україна дипломатична. Вип. III. – К., 2003. – С. 596–608.
10. Лукаш О. З історії розвитку українсько-індійських зв'язків // Індія: давнина і сучасність. Збірник наукових праць. Вип. 1. – К. : Всеукраїнська асоціація індологів, 2003. – С. 75–85.
11. Рубель К. Українсько-індійські гуманітарні зв'язки: проблема періодизації та перспективи розвитку. – К. : Інститут Сходу при КДЛУ, 1995; Рубель К. Українсько-індійські культурні контакти: історія і перспективи розвитку // Вісник Київського університету. Міжнародні відносини, 1994. – С. 41-49; Рубель К.В. Співробітництво України та Республіки Індія в сфері науки, освіти та культури (1980 – поч. 90-х рр.) / Автореферат дисертації на здобуття ступеня кандидата історичних наук. – К. 1996. – 25 с.
12. Борділовська О. Перспективи розвитку українсько-індійського співробітництва // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 24, ч.2. – К., 2002. – с. 24–29; Борділовська О. Зовнішня політика Республіки Індія у постбіполярний період (1991-2008) – Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Київ. ун-т, 2008. – С. 218–229; Борділовська О. А. Еволюція зовнішньополітичної стратегії Республіки

- Індія у постбіполярний період / Автореферат дисертації на здобуття ступеня доктора політичних наук. – К. 2011. – 30 с.
13. Наливайко С. Таємниці розкриває санскрит. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2000. – 288 с.
 14. Наливайко С.І. Українська індоаріка. – К.: Євшан-зілля, 2007. – 640 с.; Міфи давньої Індії: Для ст. шк. віку / Упоряд. передм. та переказ із хінді С.І. Наливайка; Іл. М.С. Пшінки. – 2-ге вид. – К.: Веселка, 2001. – 202 с.
 15. Завгородній Ю. Давньоіндійські твори в українських перекладах: 1870–1920-і роки // Індія: давнина і сучасність. Збірник наукових праць. Вип. 1. – Київ : Всеукраїнська асоціація індологів, 2003. – С. 141–157.
 16. Русско-индийские экономические, научные и культурные связи в XIX веке. / Е.Я. Люстернак. М. : «Наука», 1966. – 223 с.
 17. Чувпило Л.О. Вивчення Індії в Харківському університеті в дожовтневу добу // Тези Першої всеукраїнської міжнародної науково-практичної конференції індологів, присвяченої 50-річчю Республіки Індія. – Київ, 2000. – С.15–16.
 18. Україна повертає собі позиції на ринку освіти. – Д. Табачник. [Електронний ресурс] / Освіта.ua – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/news/24087/>
 19. Смирнова А. Индийский храмовый танец: традиция, философия, легенды. 2009. – 120 с.

The article considers the present state, problems and main directions of the development of ties between Ukraine and India in humanitarian field, as well as short historical review of Ukraine-India ties in the field of science, education and culture is being provided.

Key words: Ukraine, India, humanitarian ties, science, education, culture.

В статье рассматриваются состояние, проблемы и основные направления развития связей между Украиной и Индией в гуманитарной сфере, а также проводится исторический обзор украинско-индийских связей в сфере науки, образования и культуры.

Ключевые слова: Украина, Индия, гуманитарные связи, наука, образование, культура.